

A folyóvíz, a csapadék és az áradások mint a hadakozást befolyásoló tényezők a tizenöt éves háború időszakában

A rendszerváltást közvetlenül megelőző időben a magyar történettudomány néhány képviselőjének érdeklődése olyan, addig kevésbé ismert vagy az „osztályharcos” történelemszemlélet „sáncain kívül rekedt” irányzatok felé fordult, mint amilyen például a történelmi ökológia. Az ember és az őt körülvevő környezet egymásra gyakorolt hatásának történelmi vizsgálata új, mindaddig ismeretlen elemzési és összefüggés-keresési lehetőségeket nyitott meg a kutatók számára.¹ Ezzel egyidejűleg a kora újkorral foglalkozó hadtörténetírás is újra felfedezte maga számára a vizsgálatás eme módszerét.² Ez azonban, bár nagyon fontos eredményekkel gazdagította eddigi ismereteinket, csak az Oszmán Birodalom ellen a XVI. században életre hívott és kiépített végvárrendszer és környezete kölcsönhatásainak vizsgálatára szorított.³ Egy-egy hadjáratra vagy egy háború egészére vonatkozóan nem készültek hasonló munkák. Ilyen nagyszabású, igen szerteágazó mű elkészítésére én magam sem mernék vállalkozni. Tanulmányomban ezért azt szeretném bemutatni, hogy a hosszú török vagy tizenöt éves háború időszakában a császári-királyi hadsereg hadműveleteinek (egy-egy hadjáratának) menetét és sikerét hogyan befolyásolták a folyók vagy vizek.

Mindenekelőtt azonban szükséges röviden kitérni a Kárpát-medence kora újkori éghajlatának és ezzel összefüggésben vízrajzának változásaira. Ugyanis az úgynevezett „kis jégkorszak”, amellyel a XIV. és XIX. század közötti gleccser-előrenyomulások időszakát jelölik, egyik lehidegebb időszaka a XVI-XVII. század fordulójára esett. Az 1550-es évek közepének meleg, száraz nyarai a század végére egyre hűvösebbé és csapadékosabbá váltak. Az 1580-as évek közepén az alpesi gleccserek előrenyomultak és ez a folyamat

¹ R. VÁRKONYI 1995.

² Katonaföldrajzi szempontok figyelembevételére egy-egy csata leírásánál lásd PERJÉS 1979, 344–369; MARKÓ 2003. passim.

³ A természeti környezet adottságaira alapozott végvidék kiépüléséről lásd KELENIK 1998, 59–62; PÁLFFY 1996, passim, PÁLFFY 2000, 20–28.

egészen a századfordulóig tartott. Ennek következtében az éves középhőmérséklet átlagosan 1,2-1,4 Celsiusszal lett alacsonyabb, mint korábban. Ez azt jelentette, hogy a telek egyre hidegebbé, zordabbá váltak, míg a meleg nyarakat a hűvösek váltották fel, amelyek ráadásul egyre csapadékosabbak is voltak. A klímaváltozás a Kárpát-medencét sem kerülte el. A XVI. század közepétől kezdődő hideg időszak tetőpontja az 1595 és 1602 közötti évekre esett.⁴ A megnövekedett csapadék mennyisége és a hőmérséklet jelentős csökkenése nem csupán a terméshozamokra, az emberek hőérzetére, hanem a táj képére is jelentős hatást gyakorolt. A sűrű vízhálózatú, vizekben és mocsarakban egyébként is bővelkedő Kárpát-medence esetében ez azt eredményezte, hogy a folyók és tavak átlagos vízszintje jelentősen megemelkedett. A völgyekben, a természetes mélyedésekben összegyűlt és lefolyástalan csapadék mindent náddal, sással benőtt sekély, de átláthatatlan területté változtatott.⁵

Ennek megfelelően a prágai és a bécsi udvar döntéshozói már a XVI. század második felében olyan terveket készítettek a Magyar Királyság hódoltsági területeinek visszafoglalására, amelyekben a több évtized alatt felhalmozódott tapasztalataik alapján figyelembe vették a Kárpát-medence sűrű vízhálózatában rejlő lehetőségeket és nehézségeket is. Az 1577 augusztusában és szeptemberében Bécsbe összehívott nagy haditanácskozáson (*Wiener Hauptgrenzberatung*) Ernő főherceg és az összegyűlték előtt Hans Rueber felső-magyarországi főkapitány bemutatta emlékiratát, amelyben azt javasolta, hogy a császári-királyi hadseregeknek a Duna mentén Esztergomot, Fehérvárt, majd Budát kellene megtámadniuk, míg Felső-Magyarországon Füleket és Szolnokot.⁶ Ezt a koncepciót ekkor azonban elvetették, mivel a Habsburg Monarchia erőit reálisan felmérve a Lazarus von Schwendi által indítványozott zárt és még szigorúbban ellenőrizhető védelmi övezetek kialakítását tekintették megvalósíthatónak.⁷

A tizenöt éves háború kirobbanásával azonban a Rueber által lejegyzettek aktuálissá váltak, és több, ehhez hasonló javaslatot is papírra vetettek ebben az időszakban. A császári-királyi hadak 1593 októberében és novemberében elért sikerein felbuzdulva Prépostváry Bálint 1594. január 24-i keltezéssel az udvarhoz eljuttatott levelében azt tanácsolta, hogy

Leg elseöben Eßtergomath Zallanak megh, hogy az wyzy ereöth es az hidath wennek ell teöleök. Mys [ti.- alsó-magyarországi császári-királyi haderő] ugyan azkor Hatwanth Zallanak megh. Ha az wr Isten Eßtergomath es Hatwanth Kezben adna, az egyyk had Bwda ala menne, az my hadwnk Pest ala menne, Ketsegnelkül hyßeöm hogy az Wr Isten, eö

⁴ RÉTHLY 1962, 102–117; RÁCZ 1989, 129–147; ÁGOSTON–OBORNI 2000, 86–88; RÁCZ 2001, 56–62; BEHRINGER 2010 117–139.

⁵ KELENIK 1998, 45–46.

⁶ GEÖCZE 1894, 515.

⁷ PÁLFFY 1996, 200–201; KELENIK 2005a, 969–1009.

felsege kezeben adna, az teöb apro warakbol azonnal mind ky fwtnanak [ti.- a törökök], Az Bwday hadnak menteön kellene mennj ala az Dwna melleth, Pest alol mynekwnk Zolnok ala kellene mennwnk, Mywelhogy ott wasyon az Tyßan az hyd...⁸

Egy 1595. január 3-i keltezésű, a Bécsben hátrahagyott Udvari Haditanácshoz eljuttatott emlékiratban Prépostváry Bálint tervezetéhez hasonló megjegyzést találhatunk a császári-királyi hadsereg hadműveleti irányával kapcsolatban. A beadvány névtelen szerzője ugyanis az előző év októberében elesett Győr megtámadását nem tartotta tanácsosnak, mivel ezzel semmit nem nyerének a keresztények, csak sok időt és költséget pazarolnának el. Ezzel szemben azt javasolta, hogy tavaszutón, mikor már elegendő élelem áll rendelkezésre, minden erővel Esztergomra és Budára támadjanak, „mivel ha ezek elvesznek, [akkor] Győrnek is szükségesszerűen meg kell magát adnia.”⁹ Hasonlóan vélekedett erről Zacharias Geizkofler birodalmi fillérmester 1597. január 11-i, II. Rudolf császárnak és magyar királynak tett jelentésében, amelyben ő is egy Buda és Szolnok vára elleni egyidejű támadást indítványozott.¹⁰ Az 1600. december 12-én és 13-án Bécsben tartott haditanácskozásról készített iratból pedig szintén az derül ki, hogy az itt résztvevők többsége, kivéve a stájer követeket, nem az ugyanabban az évben elveszített Kanizsa visszavételét, hanem Buda ostromát tartotta elsődlegesnek, és véleményük alátámasztására maguk is azt hangsúlyozták, hogy a Magyar Királyság egykori székvárosának elestével a többi megszállt magyarországi végvár is elveszne a török számára.¹¹ Az iratban arra is javaslatot tettek, hogy az eszéki hidat újra égezzék fel, így akadályozzák meg a hódoltsági várak ellátását és az oszmán főserg felvonulását.¹²

A legrészletesebb és legátfogóbb, mondhatni leggrandiózusabb tervet azonban Nicolaus Gabelmann vetette papírra 1595. április 14-i keltezéssel. Ez azonban egyáltalán nem véletlen. Győr 1594. szeptember 29-i elvesztését követően az uralkodó birodalmi, hadi- és titkos tanácsosokból álló bizottságot hívott életre, amelynek a fő feladatául azt szabta meg, hogy megállapítsa a kudarcok okait. Az 1594. november 12-én átadott jelentésükből kiderül, hogy egyebek mellett Mátyás főherceg számára nem állt rendelkezésre egy hadakozásban

⁸ Prépostváry Bálint egri kapitány tervezete, 1594. január 24. Hadtörténeti Levéltár, Török-kori Iratok Gyűjteménye, 1594/2. sz. irat. Vö.: TÓTH 2004, 9.

⁹ Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Kriegsarchiv (KA) Alte Feldakten (AFA) 1595/13/1

¹⁰ MÜLLER 1901, 244.

¹¹ Meg kell azonban jegyezni, hogy 1600 novemberében a Ferdinánd és Mátyás főherceg között lezajlott schottwieni tárgyalások alkalmával éppen a Kanizsa elvesztése miatt (1600. október) végveszélybe került Stájerország küldöttei tettek arra javaslatot, hogy a védelmük szempontjából oly fontos oszmán kézre jutott végvár következő évi ostroma helyett, a császári-királyi csapatok Budát támadják meg, s egy elkövetkezendő béketárgyalás alkalmával a két erősséget cserélik el egymással. KELENIK 2005b, 336–339. A bécsi tárgyalásokról még: ÖStA KA AFA 1600/12/7

¹² ÖStA KA AFA 1600/12/7

járatos helyettes, aki megfelelően segíthette volna munkáját, az ostrom és a csapatok irányítását. Egyedül csak az Udvari Haditanács elnöke, David Ungnad von Weißenwolf¹³ segítette őt Esztergom ostromában és Győr alatt.¹⁴ Az udvarnak tehát meg kellett találnia az erre a posztra megfelelő személyt. Mivel, ahogy Istvánffy írja munkájában „...midőn igen jó tudós, bölcs, gyakorlott hadakozó kapitányit arra szükségesnek lenni ítélné, mely nélkül, hogy ekkeddig nem kevésbé szűkölködött légyen, megtapasztalja vala.”¹⁵ Az udvar az alkalmas személyt, vagy írhatom azt is, hogy a főhadparancsnok-helyettesi tisztséget betölteni képes tudós, tapasztalt és rátermett katonát Karl von Mansfeld grófban találta meg. A Bécsbe kiküldött tanácsosok azonban már 1594. november 18-i jelentésükben úgy fogalmaztak, hogy bár a németalföldi hadvezér igen kitűnő katona, ám sem a magyarországi viszonyokat, sem pedig az oszmán had szokásait nem ismeri. Úgy vélték azonban, hogy hamarosan beletanul, hiszen a tehetsége megvan hozzá. Azt ajánlották tehát, hogy utazzon Bécsbe, majd a Magyar Királyságba tapasztalatszerzés céljából.¹⁶ Ezért kapott megbízást az éppen Prágában tartózkodó Nicolaus Gabelmann arra, hogy foglalja írásba az udvar magyarországi stratégiai terveit.¹⁷ Eszerint abban az esztendőben (1595-ben) a császári-királyi haderőt két nagyobb seregre kellene osztani: a felső- és az alsó-magyarországra. Az előbbinek először Szolnokot kellene megszereznie, amely a legjobb tiszai átkelőhelyet védi, s így félig már el is foglalnák Belgrádot (Görögfehérvár). Emellett Hatvan stratégiai jelentősége is erősen lecsökkenne az irat készítője szerint. Az alsó-magyarországi hadseregnek Esztergom ostromára kellene vonulnia. Az itt harcoló katonák pedig minden eszközzel, éjjel-nappal azon legyenek, hogy a múlt évi szegényt letöröljék, és ezt a szép vidéket meghódítsák. A vár sikeres ostromához mindenekelőtt a Duna túlsópartján felépített párkányi palánk bevételeire lenne szükség, de Tatóról, Páparól és Szentmártonról sem szabad megfélekedezni, hiszen meghódításukkal a győri törökök utánpótlását el lehetne vágni. Az emlékirat megállapítása szerint az Esztergom és Buda között a hegy tetején épült visegrádi vár a Duna menti közlekedést nem zavarhatja, így csupán a hegy lábánál lévő kisebb erősség szétrombolására tett javaslatot. Erre a feladatra pedig az esztergomi táborból néhány ezer katona kiküldése is elegendő, míg Zsámbék és Vörösvár palánkok (Raubhäuser) – amelyek szintén Budát védték – megtámadására a szabad hajdúk és a huszárok volnának a legalkalmasabbak. Így Székesfehérvár és Veszprém már félig a császár kezébe is kerülne. Ha Esztergom elesik, úgy Buda megtámadása lenne a következő, amelyhez mind a két, tehát az alsó- és felső-magyarországi seregre is szükség volna. Előbbinek Buda, míg utóbbinak Pest alá kell vonulnia.

¹³ David Ungnad von Weißenwolf (1525–1600. december 22.) 1573 és 1578 között a Habsburg Monarchia orátora volt Isztambulban, majd 1584 és 1599 között az Udvari Haditanács elnökeként szolgálta a császárt. UNGNÁD 1986.

¹⁴ HAUSMANN 1983, 196.

¹⁵ ISTVÁNFY 2009, 195.

¹⁶ ÖStA KA Hofkriegsrat Akten (HKRA) Prag. No. 5. G.

¹⁷ Gabelmannról lásd: THALLÓCZY 1896.

Buda ostroma során tanácsosnak vélte, hogy a környező kisebb török palánkokat és őrházakat is elfoglalják vagy lerombolják, azért, hogy a környék parasztjait az oszmán igától megszabadítsák, s azok a császári-királyi hadsereg táborát a szükséges utánpótlással ellássák. A Buda környéki területek megszállásával ugyanis a várban összezsúfolódtott törökök nagy szükségét szenvednének.

Buda elfoglalása után a Duna mentén egészen Belgrádig lehetne előretörni, de úgy, hogy a sereget nagyobb ok nélkül ne osszák meg az ellenség közelsége miatt, hanem mindenkor tartsák együtt. Belgrád ostrománál egész Magyarország a császári-királyi hadsereg segítségére lesz a Tisza és a Duna mentén, ezért feltétlenül szükséges Szolnok, Buda és Esztergom bevétele.

A többi várak pedig – fogalmazott Gabelmann – mint Temesvár, Lippa, Gyula, Székesfehérvár és Szigetvár, rövid időn belül meg kell hogy adják magukat, vagy feleannyi költségen és sereggel lehet őket megostromolni és megszállni, ha az előbb említett három várat a császári-királyi sereg visszafoglalta a töröktől.¹⁸

Mindez azt jelenti, hogy már Raimundo Montecuccolinak a Magyar Királyság visszafoglalására vonatkozó terve előtt egy évszázaddal a bécsi és a prágai udvarban létezett egy jól átgondolt, a vízi- és a mellettük futó szárazföldi utak adta hadászati lehetőségeket kamatoztatni akaró koncepció. A tizenöt éves háború folyamán a császári-királyi haderő többször is kísérletet tett arra, hogy a Duna- és a Tisza-völgyét uraló erősségeket megszerezze, tegyük hozzá: ekkor még sikertelenül. Esztergomot csak a második ostrom (1595) után tudták birtokba venni, ám tíz esztendővel később az oszmán csapatok újra elfoglalták. Hatvan Christoph von Teuffenbach kassai főkapitány vezette ostroma 1594-ben kudarccal végződött, majd 1596-ban és 1603-ban is sikerült a keresztény katonáknak rövid időre elfoglalni. Hasonlóan a két említett várhoz, Pestet is csak átmenetileg 1602 és 1604 között tudták megtartani a keresztény csapatok. A tervezetekben szereplő stratégiai fontosságú erősségek közül kettőt sikertelenül ostromoltak. Szolnokot 1595-ben eredmény nélkül vívta a Miksa főherceg alá rendelt felső-magyarországi had.¹⁹ Míg a tizenöt éves háború második felében, abban a reményben, hogy sikerül a háború menetét a maga javára fordítani, a császári-királyi hadvezetés többször is kísérletet tett Buda visszafoglalására: 1598-ban, 1602-ben és 1603-ban, ám mindegyik alkalommal sikertelenül. Utolsó alkalommal azonban még az ostrom megkezdéséig sem jutottak el, mivel nem tudtak hozzáfogni az oszmán fősereg jelenléte miatt.²⁰ Egy évszázadnak kellett ahhoz eltelnie, hogy a XVI. század második felében papírra vetett tervezetek valósággá váljanak.

¹⁸ Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA) Allgemeine Akten (AA) Hungarica (H) Fasc. 127. Fol. 47r-55r.

¹⁹ ISTVÁNFY 2009, 233-234.

²⁰ GÖMÖRY 1891; BÁNLAKY 1940, 272-274, 371-380, 398-411; CSORBA 1978, 127-156; TÓTH 2000, 129-439; TÓTH 2004.

A folyók melletti várak birtoklását nemcsak a hozzájuk szervesen kapcsolódó régió feletti uralom megszerzése tette fontossá, hanem a saját sereg mozgását és utánpótlását segíthette, míg az ellenség ugyanezen tevékenységeit megakadályozhatta. Ahogyan Richelieu bíboros fanyar humorral a *Testament Politique*-ban papírra vetette: „A történelem sokkal több olyan hadseregről tud, amelyet a szükség és a zűrzavar bomlasztott szét, mint amit ellenségeik erőfeszítései tettek tönkre, és jómagam voltam szemtanúja annak, hogy minden vállalkozás, amibe az én időmben fogtak, egyedül emiatt bukott meg.”²¹ A motorizált járművek megjelenése előtt a katonák számára nélkülözhetetlen élelmiszer és hadianyag szállítása csak úgy volt lehetséges, ha az előrenyomulás irányába vivő víz megfelelő közelségben rendelkezésre állt. A kora újkori hadjáratok szinte mindegyike folyami vagy tengeri utánpótlásra épült tehát, így szükségképpen a vízi út hossz tengelye meghatározta a hadműveletek irányát, egy-egy hadjárat akciórádiuszát.²² A folyóknak a hadianyag, az élelem és nemegyszer a katonák szállításában betöltött kulcsszerepével természetesen a XVI. század végi Habsburg Monarchia döntéshozói is tökéletesen tisztában voltak. Istvánffy Miklós művében megörökítette, hogy az 1597-ben tartott hadi tanácskozáson Buda, Eger és Pápa ostromának a lehetősége is felmerült. Utóbbi elfoglalása után pedig akár Győr, akár Székesfehérvár ellen fordulhatott volna a keresztény sereg. Egyedüli problémát az jelenthetett, „hogyha valamennyire eltávoznak az Dunától, félő lenne, hogy az gabona hordása későbbben, s a vitéz népnek nagyobb kárával lenne.”²³ A következő esztendőben a Buda ostromára készülő császári- királyi hadvezetés számításba vette a lehetséges útvonalakat a felvonuláshoz. Végül azt a javaslatot fogadták el a tanácskozók, „mely azt tartja vala, hogy az Dunától nem kellene messze távozni.”²⁴ A németbarátsággal nehezen vádolható Illésházy István későbbi nádor pedig az 1601. évről szóló följegyzéseiben nem kis gúnyal állapította meg: „Az németeket az Duna mellől el nem vihették azelőtt.”²⁵ Amennyiben ugyanis a csapatok eltávolodtak ettől a köldökzsinórtól, ellátási nehézségeik törvényszerűen felerősödtek. A szükséges javakat ugyanis ilyen esetekben szekereken kellett eljuttatni a megfelelő helyre, ami a gyakori és heves esőzésektől sártengerré vált utakon és megfelelő számú szállítókapacitás hiányában szinte lehetetlen volt. Három példa alapján a mai olvasó is képet alkothat ezen nehézségekről. 1596-ban a Hatvant ostromló a császári- királyi hadseregnek súlyos kenyérhiánnyal kellett szembenézni, amely olyan méreteket öltött, hogy a szegény katonák a nélkülözéstől, a forrószájtól és a kimerítő munkától elcsigázva összerogytak a sáncokban és ott meg is haltak.²⁶ Két esztendővel később Adolf von Schwarzenberg vezetése alatt vallon és francia gyalogság és lovasság indult a Dunától nem messze elhelyezkedő Tata

²¹ KENNEDY 1992, 68.

²² KEEGAN 2002, 300.

²³ ISTVÁNFY 2009, 276.

²⁴ ISTVÁNFY 2009, 312.

²⁵ ILLÉSHÁZY 1863, 97.

²⁶ ORTELIUS 2002, 112r.

visszafoglalására. Az augusztusi nap forrósága, valamint az ivóvíz és egyéb innivaló hiánya oly nagy szomjúságot okozott a katonák között, hogy Ortelius szerint néhány katona megfulladt a páncélzatában.²⁷ 1601-ben a Kanizsa visszafoglalására indult keresztény sereg számára Ferdinánd főherceg egyrészt kölcsönök felvételével, másrészt a tartományokból kiállított lovakkal és szekerekkel próbálta biztosítani az ellátást. Ennek értelmében Karintiának például 300 igavonót és 22 szállítóeszközt kellett volna küldenie a kanizsai táborba. A rendek azonban részben a közelgő aratásra, részben az ökrök nélkülözhetetlenségére, részben pedig a császári-királyi katonaság múlt évi pusztításaira hivatkozva igyekeztek magukat kimenteni a feladat teljesítése alól, vagy azt teljes egészében alattvalóikra áthárítani.²⁸ Így nem meglepő, hogy a szükséges 1000 igavonó helyett csak 300 gyűlt össze a táborban, amelyek közül olyan sokan elgyengültek vagy elpusztultak, hogy a szállításokhoz a lovasság és a nemesek is kénytelenek voltak átadni lovaikat.²⁹ Az utánpótlás biztosításának érdekében a császári-királyi hadvezetés tehát a folyóvölgyekben igyekezett mozgatni csapatait.

A hadianyag, élelmiszer és csapatok folyami szállításának megszervezésével és biztosításával az Udvari Haditanács egy *Feld Obrist-Schifmeister*t bízott meg,³⁰ amely tisztség először a végvidékek ellátásának biztosítására jött létre, így a tizenöt éves háború idején felelőssége és a tennivalói is megduplázódtak.³¹ Feladata volt tehát a megfelelően felszerelt hajók, a képzett matrózok és a kalauzok felfogadása. Amennyiben élelmet szállítottak, úgy a főlélmesterrel együtt kellett működniük: gondoskodniuk kellett arról, hogy a hajókat kitisztítsák, és az időjárás viszonyosságaitól védve szállítsák a gabonát vagy a bort. A hajósokat addig nem fizették ki, amíg a célállomáson hiánytalanul el nem számoltak a rakománnyal, a csempészárut pedig elkobozták tőlük.³²

Munkájának elvégzése érdekében egy külön stábot kapott a *Feld Obrist-Schifmeister*. Az 1602 júniusában összeállított jegyzék szerint abban az évben feladatainak ellátásában egy fizetőmester (*Feld Schifzahlverwalter*) és egy helyettes (*Feld Schifverwalter*) segítette. Melléjük összesen négy szolga vagy segéd (*Wasserknecht*) volt beosztva. A hajósok között a fegyelmet a profosznak és két beosztottjának kellett fenntartania. A *Feld Obrist-Schifmeister* szállítására kirendelt vízi járművön (hajó vagy dereglye) pedig egy hajózómester és 23 matróz szolgált.

Abban az esetben, ha a sodrásiránnyal szemben kellett a hajókat alkalmazni, úgy vontatására három fogatot, azaz összesen 30 lovat és hajtóikat rendelte ki az Udvari Haditanács. Emellett az irat megemlítette, hogy a táborban

²⁷ ORTELIUS 2002, 152r.

²⁸ ANTONITSCH 1975, 295.

²⁹ ISTVÁNYFY 2009, 377.

³⁰ A *Feld Obrist-Schifmeister* feladatairól lásd Hans Bernhard von Fünfkirchen *Feld Obrist-Schifmeisteri* instrukciója, 1597. július 18. ÖStA KA Zentralstelle (ZSt) Hofkriegsrat (HKR) Sonderreihe (Sr) Kanzleiamt (KzLA) IXd. No. 2.

³¹ PÁLFFY 1996, 188.

³² SCHMEDES 1914. 10–17; KENYERES 2002, 182–183.

elkerülhetetlen legkevesebb 100 hajóst tartani, akiket tízesével (egy mester és kilenc beosztott) kellene beosztani.³³

A hadsereg és a hadianyag mozgásának megkönnyítése érdekében elengedhetetlenül fontos volt minden évben hajóhidakat építeni a folyamokon.³⁴ Az ehhez szükséges fa- és építőanyag beszerzésével, a munkálatok irányításával és felügyeletével egy *Grenzbau- und Feldbrückmeister* („Gränizbau und Veldbrügg Meister”) kapott megbízást, aki szintén a *Feld Obrist-Schifmeister* parancsnoksága alá tartozott.³⁵

Ibrahim Pecsevinek az 1594. évi győri ostromot megörökítő leírása segítségével azt is rekonstruálhatjuk, hogyan készítették el egy-egy hadi hidat. A török történetíró a következőket vetette papírra: „azért Budáról kocsikon sajkákat és dereglyéket hoztak. S a kocsikon jövők azt mondva: »Netalán ha ezek nem lennének elégségesek« s ugyanannyi deszkát is hoztak és a hídhoz szükséges tárgyakat előkészítettek. Bizonyos mennyiségű bivalybőrt is összeszedtek s azokból is hajókat készítették. Összesen háromféle hídépítő anyagot készítettek elő, az egyik bivalybőrökből, a másik szokás szerint dereglyékből, a harmadik apró sajkákból és lákidse nevezetű gyalogosok számára készült hajókból állott s mindegyik elegendő volt egy-egy híd építésére.”³⁶

A folyamokon való átkelést a XVI. század végére és a XVII. század elejére jellemző kedvezőtlen időjárás és az ebből származó áradások közvetlenül befolyásolták. Istvánffy Miklós történeti munkájának 1597 őszeről szóló részében a következő eseményről számolt be: „felette nagy iszonyúsággal nagy, erős szelek, esők és szokatlan égháborúk támadván, az végezett időre az híd meg nem csináltathaték, noha Pálffytól az munkások felettébb szorgalmaztatnának.”³⁷ A kedvezőtlen időjárási viszonyok azonban nem csupán lelassíthatták, hanem hetekre le is állíthatták a hadműveleteket. Egy ilyen 1598 nyarán megtörtént esetet írt le Istvánffy művében. Eszerint „megapadván a Duna és a kisebb folyóvizek, melyek a szüntelen záporosókkal oly igen megáradtak vala, hogy az had sohova nem mehetne, hanem az egész holnapon az szigetben [Csallóköz – B. Z.] henyélve, az élés is megszűkülvén, elvégezék, hogy továbbmenvén, az táborral az had Esztergomhoz vitetnék.”³⁸

A folyók vízszintjének emelkedése azonban nem csak az átkeléseknél befolyásolta a hadseregek mozgását. Nicolaus Gabelmann az 1595. június 29. és július 3. közötti eseményekről készített hadinaplójában lejegyezte, hogy az Esztergom vívására indult császári-királyi hadsereg Tata irányába vonult, sőt annak ostromának lehetőségéről is tanácskoztak a keresztény csapatok vezetői.³⁹ A mai olvasó számára bizonyára meglepő, hogy a XVI–XVII. szá-

³³ ÖStA KA Bestellungen (Best.) 687/1602; Hajóvontatásról lásd KECSKÉS 1984, 70–74.

³⁴ ISTVÁNYFY 2009. passim.

³⁵ ÖStA KA AFA 1601/7/1. Lásd még: Hans SOßNER *Gränizbau und Veldbrügg Meister* instrukciója 1601-ből. ÖStA KA ZSt HKR Sr KzIA IXd. No. 2/1.

³⁶ PECSEVI 1916. 105.

³⁷ ISTVÁNYFY 2009, 283.

³⁸ ISTVÁNYFY 2009, 312.

³⁹ HHStA AA H Fasc. 127. Fol. 148r-156v.

zadban e vár igen nagy stratégiai szereppel bírt. Az Esztergomból a Magyar Királyság felé a Duna jobb partján vezető út Almás falunál megtört, és Szönyig a folyó árterülete nyúlt el. Magasabb vízállásnál Füzítő szigetként emelkedett ki a vízből, és az áradás egészen Naszályig elért. A bővizű Altal ér, a kisebb patakok és források vize pedig még az árhullám levonulta után is víz alatt tartotta ezt a völgyet, és folyamatosan táplálta a Tata és a Duna között létrejött átjárhatatlan mocsarat, amelyen az egyetlen átkelőhely a tatai vár mellett volt.⁴⁰ Nem meglepő tehát, hogy ostromát 1595-ben fontolóra vette a császári-királyi hadvezetés és a tizenöt éves háború idején többször is gazdát cserélt ez az erősség.⁴¹

A Kárpát-medence sűrű vízhálózatában rejlő lehetőségeket a császári-királyi hadvezetés a tizenöt éves háború időszakában igyekezett kihasználni egy-egy folyam menti vár ostrománál is. Az ehhez szükséges vízi haderő a XVI. században még két külön egységbe szervezve állt az Udvari Haditanács rendelkezésére, ám feladatuk mégis ugyanaz volt: a szárazföldi csapatok támogatása, a hadianyagot, katonákat vagy élelmiszert szállító hajók védelme, valamint a hadi hidak biztosítása. Az úgynevezett *Armada* vagy flottilla ágyúkkal és lőfegyverekkel felfegyverzett folyami gályákból, fregattokból, naszádokból és sajkákból állt, amelyek békeidőben a bécsi *Arsenalban* álltak.⁴² A tizenöt éves háború elején az Udvari Haditanács Philipp Riedesel von Camberget bízta meg generális (*General*) rangban ennek a vezetésével. Stábja egy *Leutnant*ból, tizenkét nemesi segítőből, egy káplánból, egy írnokból, egy felcserből, tíz darabontból, tíz lövészből, egy síposból, egy dobosból, egy tolmácsból, négy trombitásból és egy üstdobosból állt.⁴³ A helyére 1595 májusában kinevezett Ferdinand Weidtnet von Püllerberg, illetve az 1598 októberében megbízott Felizian von Mosch, majd az 1602 augusztusában *Bestallungot* kapott Gilberto de Santhilier is a dunai *Armada* élére kapitányi rangban került, és egyúttal az *Arsenal* felügyeletét is el kellett látniuk.⁴⁴

Az *Armada* hozzávetőleges nagyságáról és erejéről Santhilier *Bestallungja* szolgáltat információt. Eszerint 1602 augusztusában a császári-királyi haderő szolgálatában két gálya, egy fregatt, valamint negyven felfegyverzett naszád és sajka állt,⁴⁵ amelyeket megfelelő számú katonasággal is el kellett látni. 1594 júniusában erre a célra 800 muskétást fogadott fel az Udvari Haditanács.⁴⁶ 1604

⁴⁰ KELENIK 1998, 47–48.

⁴¹ BÁNLAKY 1940, passim.; Tóth 2000, passim.

⁴² SCHMEDES 1914, 17–39.

⁴³ ÖStA KA Best. 466/1593. ÖStA Hofkammerarchiv, Hofffinanz Protokolle (Pr.) Expedit (Exp.) weise Nummer. Band (Bd.) 467 Prag 1593 Fol. 244r.

⁴⁴ ÖStA KA Best. 488/1595. A Bécsbe küldött tanácsosok által összeállított iratból kiderül, hogy ők már 1594 novemberében úgy vélték, hogy Riedesel le fog mondani posztjáról, és akkor majd Mansfeldnek kellene döntenie arról, hogy ki vegye át az *Armada* irányítását. ÖStA KA HKRA Prag. No. 5.; SCHMEDES 1914, 28.

⁴⁵ ÖStA KA Best. 724/1602.

⁴⁶ Az 1594-ben császári-királyi zsoldba fogadott lovasok és gyalogosok jegyzéke, 1594. június 7. ÖStA KA AFA 1594/6/3.

júliusában pedig Adolf von Althannak adott megbízást arra, hogy 1200 német gyalogost és 6000 hajdút fogadjon fel egy a tervek szerint 150 sajkából álló *Armada* részére.⁴⁷ Felmerülhet a kérdés, mekkora hajóhad alkalmazását tekintették a kortársak elegendőnek és megfelelőnek a dunai hadműveletekhez? II. Rudolfnak 1594 márciusában a nagybátyjához intézett igen terjedelmes, az abban az évben tervezett hadjárat minden részletére kitérő levelében megemlékezik arról is, hogy a következő hónapban számos gálya és fregatt készül el a bécsi *Arsenal*ban, amelyhez még ötven darab felfegyverzett naszád is csatlakozna, melyek jó része már vízen van.⁴⁸ Ugyanezen év novemberében a Bécsbe küldött tanácsosok által összeállított iratból egy sokkal mértéktartóbb javaslat olvasható ki. Szerintük az *Armadának* három-négy jól felszerelt gályából és több naszádból és sajkából kellene állnia. A szükséges hajózó személyzetet tengeri városok tapasztalt kapitányaiából és matrózaiból fogadják fel, s ha szükséges, akkor a belső-ausztriai tartományokat kormányzó Miksa főhercegtől is kérjenek uszkokokat.⁴⁹ A hajók építéséhez elegendő fa áll rendelkezésre a Habsburg Monarchia területén – vélték a tanácsosok, ám hajóácsokat Itáliából hozasanak.⁵⁰ Ha ez utóbbi javaslatot figyelembe vesszük, akkor megállapítható, hogy 1602-ben az udvar jelentős hajóhadat állított ki a Buda ostromára küldött császári-királyi haderő támogatására.

A másik, a császári-királyi hadvezetés számára rendelkezésre álló vízi haderőt az úgynevezett királyi naszádosok alkották. Első egységeiket Luxemburgi Zsigmond és Mátyás király szervezte meg az éppen akkor kiépülő déli végvidék védelmére az Oszmán Birodalom előrenyomulásával a Magyar Királyság területére menekült rácokból. Saját vajdáik parancsnoksága alá tartoztak, szolgálatukért pedig zsoldot és földet is kaptak. A mohácsi csata után egy részük I. Ferdinánd szolgálatába szegődött, aki a Bécs védelme szempontjából stratégiai fontosságú Pozsonyban, Győrben és Komáromban helyeztette el a naszádosokat. Ez utóbbi vár neve fonódott össze történetükkel. A Duna bal partján álló Komáromban állomásozott ugyanis a legjelentősebb egységük, és a mindenkori főkapitány-helyettes, amennyiben magyar származású volt, egyben a naszádosok felett parancsnokló kapitány tisztét is betöltötte. Könnyű, egy vagy két kis forgatható tarackkal felszerelt naszádjaik vagy sajkáik hasonló feladatokat tudtak ellátni vízen, mint a huszárok és a hajdúk szárazföldön.⁵¹

Az Udvari Haditanács ezt az *Armadát* és a királyi naszádosokat 1594-ben az Esztergomot ostromló császári-királyi had mellé rendelte. Istvánffy a következőket jegyezte fel történeti munkájában erről a hajóhadról:

⁴⁷ ÖStA KA Best. 778/1604

⁴⁸ ÖStA KA HKRA Prag. No. 1.

⁴⁹ Az uszkokok történetéről lásd EICKHOFF 1956; GRÜNFELDER 1974; BRACEWELL 1992.

⁵⁰ ÖStA KA HKRA Prag. No. 5.

⁵¹ SZENTKLÁRAY 1885, 303–362; SCHMEDES 1914, 40–41; CSONKARÉTI 1980, 27–42; KECSKÉS 1984, 48–57; RÓKAY 1991, 53; PÁLFFY 1996, 168, 199; PÁLFFY 1997, 284–285.

Tizenhárom nává [gálya – B. Z.] is valának, melyek régen Ferdinánd császártól építették vala, s mostan az bécsi hajótartóból az Dunán hozattatván, melyekben nyolcszáz vagy ezer muskatérosok számoltatnak vala. S ezeken kívül 25 azon formájú hajók, de kevésbé kicsinyebbek, melyeket az mieink naszádoknak vagy sajkáknak hírnak, melyekben mindenikben 33 magyarok, vitézlő nép s evező legények is valának, s azoknak az orrába rövid rézből öntetett pattantyúk valának, s az első fenekekbe egy-egy tyúkmonnyi öregni vasgolyóbisok bizonyos mértéknyi puskapor terhével tartatnak vala.⁵²

Ezt a jelentős vízi erőt azonban nem tudták kihasználni, mivel nem akarták kockáztatni a hajók épségét a várból, valamint a bal parti Párkányból leadott ágyúlövésektől. Míg azonban a császári-királyi hajóhad szinte tétlenül szemlélte az eseményeket, addig a törökök vízi úton Budáról többször is sikeresen látták el az ostromlottakat, sőt betegeiket és sebesültjeiket is elszállították.⁵³ Riedesel ugyan ekkor megmentette hajóit a pusztulástól, ám mint kiderült, csak átmenetileg. 1594 szeptemberében ugyanis, miután a Szigetközben álló császári-királyi sereg megfutott, a hajósok nélkül maradt gályák, naszádok és dereglék a győztes oszmán had kezére jutottak. Riedeselnak csak néhány hadihajóval sikerült Mosonra, majd onnan Pozsonyba visszahúzódnia.⁵⁴

Mint ahogyan már említettem, a sikertelenség a prágai udvart arra sarkallta, hogy a hadakozásban kevésbé jártas Mátyás főherceg helyettesének Karl von Mansfeldet fogadja szolgálatába, aki jártas volt az erősségeknek nem csak a szárazföld, hanem a víz felőli ostromlásában is. 1585-ben például Antwerpen ostrománál 32 jól felszerelt hajóval, kihasználva, hogy a Schelde gátjait áttörték és így jelentős terület került víz alá, a várost védő St. Pierre erődig nyomult előre és elragadta az ostromlottak kilenc hajóját.⁵⁵ A vízi hadakozásban jártas katona a Duna adta lehetőségeket igyekezett kihasználni az ostrom során.⁵⁶ A Víziváros elleni július 18-i roham során egy kis tornyokkal megerősített hajót is a támadók megsegítésére küldött, ám ez sem hozta meg a kívánt sikert. Az ostromlók sikeresen védekeztek, a galleonra rendelt lövészek pedig elhagyták a számukra kijelölt helyet. Az üresen maradt hajót végül az őrség sajkákra ültetett tagjai felgyújtották.⁵⁷ Az is bizonyos, hogy

⁵² ISTVÁNFFY 2009, 153. Lásd még SZENTKLÁRAY 1885, 181–182; CSONKARÉTI 1980. 67.

⁵³ SZENTKLÁRAY 1885, 181–183; ISTVÁNFFY 2009, 154–158.

⁵⁴ SZENTKLÁRAY 1885, 184; SCHMEDES 1914. 33; ISTVÁNFFY 2009, 178.

⁵⁵ SEIDEL 1998, 340–341.

⁵⁶ Csak érdekességként jegyzem meg, hogy először Győr ostromát tervezte Mansfeld, ezért parancsot küldött az alsó-ausztriai Kremsbe, hogy 80 000 rőzseköteget készítsenek és szállítsanak a sereg után. Szándéka szerint ezekkel a Mosoni-Dunát rekesztette és terelte volna el, hogy a győri oszmán őrség vízi úton ne kaphasson utánpótlást. SEIDEL 1998, 346; ORTELIUS 2002, 79v-80r.

⁵⁷ SZENTKLÁRAY 1885, 188; GÖMÖRY 1891, 470; BÁNLAKY 1940, 153; CSORBA 1978, 148; ORTELIUS 2002, 85r; ISTVÁNFFY 2009, 201; TÓTH 2010, 26.

Mansfeld németalföldi matrózokat kívánt felfogadni, nyilván azért, hogy a továbbiakban megfelelő hajósokat alkalmazhasson a hasonló vízi és szárazföldi kombinált támadások esetére. Az Udvari Haditanács protokollumaiból kiderül, hogy volt is a kormány szerv és a főhadparancsnok-helyettes között levélváltás ez ügyben, ám ennek eredménye ismeretlen.⁵⁸

Istvánffy szerint az *Armada* ismét részt vett az ostromban, sőt a Víziváros elleni augusztus 14-i rohamban derekasán kivették a részüket katonái és matrózai: „Ráérkezék német lovas renden való Ridesel [sic!], a vízierő kapitánya, s annak népe és hajóstársai, noha az várból golyóbisokkal keményen lőttetének, az hajókból kiszállván, a mieink segítségére odafutamnak, és az hiában ellenek tusakodó ellenség mind egy lábíg levágattatik.”⁵⁹

Három esztendővel később (1598-ban) a „Mansfeld oskolájából való”⁶⁰ Adolf von Schwarzenberg *General Obrist-Feldmarschall*-ként Buda ostromára vezette a főként a legutóbbi birodalmi gyűlésen megszavazott „töröksegélyre” felvett hitelekből felállított császári-királyi gyalogezredeket és lovasokat. A szárazföldi csapatokat a hajóhad kísérte és már a felvonulás alkalmával összeszecsaptak a törökökkel. Istvánffy erről a következőképpen számolt be: „Két sajkát is, melyet a vízen fel őrállani bocsáttatott vala, mind az mi vízierőnek hajós társai, gyors evezéssel utánok menvén, s mind az gyalogok kétfelől az partra előfutván, falkonyokkal és puska golyóbisokkal veszedelemmel oda, ahonnét jöttek vala, visszaűzének.”⁶¹

1598. október 9-én a Buda és Pest közötti összeköttetés megszüntetése érdekében egy romboló hajót úsztattak le a Dunán az ostromlók a hajóhidak átszakítására, amely meg is rongálta a szerkezetet. Három nappal később két királyi naszád az éjszaka leple alatt rajtaütött néhány török sajkán, amelyek legénysége azt kapta feladatul, hogy a leszakadt hajóhídelemeket összeszedjék és újra összeállítsák. A támadásban az ostromlottak közül hatot elfogtak, míg a többit levágták a magyar katonák. A hajóhidakat végül maguk az ostromlottak bontották szét és el is vontatták. Október 13-án éjjel a királyi naszadosok újabb rajtaütést hajtottak végre. Ennek során 25 török sajkát felgyújtottak, kettőt pedig zsákmányul ejtettek. A hajók legénységének nagy részét pedig lemészárolták.⁶²

1602-ben a császári-királyi hadvezetés újra kísérletet tett Buda elfoglalására. Ekkor a sereg vezetésével az uralkodó *General Obrist-Feldmarschall* rangban Mansfeld „iskolájának egy másik tanítványát”, Hermann Christoph von Russwormot bízta meg, aki németalföldi és magyarországi hadi tapasztalatai alapján szintén nemcsak a szárazföld, hanem a víz felől is ostromolni kívánta a várat. Ezért Santhilier vezetésével egy két gályából, egy fregattból és

⁵⁸ ÖStA KA HKR – Wien Pr. Registratur Bd. 195. Fol. 196r. No. 109; ÖStA KA HKR – Wien Pr. Exp. Bd. 194. Fol. 357v. No. 143.

⁵⁹ ISTVÁNYFY 2009, 208. Lásd még SZENTKLÁRAY 1885, 189; CSONKARÉTI 1980, 69.

⁶⁰ ISTVÁNYFY 2009, 195, 379.

⁶¹ ISTVÁNYFY 2009. 313. Lásd még SZENTKLÁRAY 1885, 194; SUGÁR 1979, 135.

⁶² HATVANI 1859, 97–99; SZENTKLÁRAY 1885, 194; SUGÁR 1979, 136, 139.

huszonhat tarackkal felfegyverzett sajkából álló flottilla, valamint az Eörsy Péter vezette királyi naszádosok is csatlakoztak a szárazföldi csapatokhoz. Az ostrom legelején, október 3-én császári-királyi katonák hajókról és a szárazföld felől is megtámadták a Vízivárost, a két gálya pedig összesen harminc ágyújával támogatta rohamukat. A sikert követően a Budát Pesttel összekötő hajóhidat semmisítették meg a romboló fregatt segítségével, amelyet kilenc sajka vontatott. Október 5-én pedig szintén egy szárazföldi és vízi kombinált támadással elfoglalták Pestet a keresztény csapatok. Így immáron a Duna mindkét oldaláról, a közben szintén megszállt Gellért-hegyről, valamint a folyamról is lövettethette Russworm a budai vár falait. Október 16-án Adolf von Althan ezredének gyalogosai hajókról intéztek támadást az itt emelkedő vízi rondella ellen, amely az erősség alatti kikötőt fedezte. Ahogyan Ibrahim Pecsevi fogalmazott történeti munkájában: „Ha ez nincsen, a sajkáknak megállóhelye sem lett volna, s a Pest alatti hadseregtől [az oszmán felmentő had – B. Z.] Budára és Budáról a hadsereghez senki sem mehetett volna, szegény pestiek sem szabadulhattak volna meg, és Buda is biztosan elvész.”⁶³ Az akció azonban nem járt sikerrel, és csak négy sajka került a császári-királyi csapatok kezére.⁶⁴

A császári-királyi hadvezetés azonban olyan várak ostroma esetén is szívesen alkalmazta a víz felőli támadás taktikáját, amelyeket sem az *Armada*, sem pedig a királyi naszádosok egységei nem tudtak megközelíteni. 1596-ban Johann Albrecht von Prinzenstein, aki két esztendővel korábban Riedesel helyetteseként szolgált a flottillánál, Hatvan ostrománál „három hajókat faraga a táborba, temérdek deszkázatokkal s még azt bialbőrökkel felül bevonva, melyek a Zagyvába, s az vár árkaiba kerekeken csúsztatva, vagy kis pajzson betolyatnának, s azokból az ellenség az fokról távol távoztatnék.”⁶⁵ A szeptember 3-i végső rohamot tehát a császári-királyi csapatok három szárazföldi és egy vízi irányból kezdhették meg.⁶⁶

Az is előfordult a tizenöt éves háború folyamán, hogy a természeti környezet miatt csak a vízen keresztül lehetett megostromolni egy erősséget. Erre jó példa az 1601-ben Kanizsa ostrománál történtek. A felduzzasztott Berek-patak és mocsara által oltalmazott stratégiai fontosságú vár vívásánál ugyanis a keresztény hadak arra kényszerültek, hogy a támadásuk sikeréhez a vizet valamilyen módon áthidalják.⁶⁷ Kjátib Cselebi megjegyezte művében, hogy ezért „fenyőből hajót készítettek, melynek tetejét bőrrel bevont tölgydeszkával fedték be, hogy puska és gránát kárt ne tehessen benne. Ezután ezt a Berek vizére bocsátották és száz ember ment bele.”⁶⁸ Nem elképzelhetetlen, hogy a törökök Federico Ghislieri helyszínen megépített találmányát nézték

⁶³ PECSEVI 1916, 169.

⁶⁴ SZENTKLÁRAY 1885, 200–204; VERESS 1910, 57–58, 60; SUGÁR 1979, 146–152; CSONKARÉTI 1980, 69; TÓTH 2000, 353; ISTVÁNFFY 2009, 397.

⁶⁵ SZENTKLÁRAY 1885, 192; ISTVÁNFFY 2009, 251.

⁶⁶ SZENTKLÁRAY 1885, 192; CSONKARÉTI 1980, 71.

⁶⁷ ISTVÁNFFY 2009, 376.

⁶⁸ KJÁTIB CSELEBI 1916, 314; Lásd még SUDÁR 2006, 1044–1045

valamiféle hajónak. Ez egy szélteben-hosszában tizenöt láb hosszú szerkezet volt, amelyre rőzsekötegeket tettek és ezekre keresztbe léceket helyeztek. Ez azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményt, hiszen valószínűleg a keresztény csapatok október 28-i rohamánál megsemmisült. Ugyanúgy sikertelennek bizonyultak azok a kísérletek is, amelyek a mocsáron keresztül vezető töltésút építésére irányultak. Az október 28-i roham alkalmával ezek a felfegyverzett katonák súlya alatt összeroppantak.⁶⁹

Az Oszmán Birodalom fennhatósága alá tartozó erősségek ostromát azonban nem csupán közvetlenül segíthették a hadihajók és egyéb vízi alkalmatlanságok, hanem közvetve is. 1599-ben Pálffy Miklós Dunán inneni főkapitányhoz kémjelentés futott be arról, hogy a törökök Belgrádból élelemmel, lőporral és zsolddal megrakott hajókat indítanak Buda irányába, a hódoltsági várak ellátására. A János György esztergomi naszádos vajda vezetése alatt a Mohács és Szekszárd környékére küldött királyi naszádosok és hajdúk először a kegyetlenkedéseiről elhíresült bácskai bég hajóin ütöttek rajta, amelyek többek között a zsoldot is szállították. Az akció sikerrel járt: 30 törököt vágta le, vagy fulladt a Dunába. A bég pedig, valamint 20 hajó és 4 felfegyverzett sajka a kezükbe került. A portyázók ezt követően Szekszárd közelében leromboltak egy hidat, majd június 28-án szétverték a Budáról és Pestről a hajók szárazföldi kísérésére kiküldött janicsárokat és egyéb gyalogos egységeket. Három nappal később pedig az „expedíció” legfényesebb diadalát aratták. A Pálffy által három részre osztott kisebb sereg a szárazföld és a folyó felől egyszerre támadta meg napfelkelte előtt a Foktó közelében táborozó törököket. Először az őrszolgálatra kirendelt hajó legénységét vágta le, majd sorban a közelben lehorgonyzott gályákra és csajkákra vetették magukat. A foktói vízi ütközet a hajdúk teljes győzelmét hozta: mintegy 1000-1200 törököt öltek meg (Ortelius szerint a 8000 törökből alig 300 menekült meg), emellett elfogtak 56 egyenként 90-100 véka gabonával megrakott teherhajót, 60 municiót és egyéb élelmiszereket szállító hajót. A végvidéki törökök zsoldja is szinte teljes egészében a kezükbe került. A három ezzel megrakott hajóból kettőt elfogtak, egy pedig elsüllyedt a Dunában. A hajdúk a zsákmány egy részét elsüllyesztették, vagy elégették. Ortelius szerint három teherhajónyi gabonát a környék parasztjai között osztottak szét, míg 9 nagy és 20 kisebb ágyút, valamint a lőport magukkal vitték.

A hajdúk portyája ezzel még nem ért véget, hiszen több kisebb megerősített helyet is elfoglaltak, mint például Szekszárd, majd két jelentős hidat pedig felgyújtottak, amelyeket csak akkor lehetett helyreállítani, ha befagyott a Duna. Majd Eszékhez vonultak, és a Dráva legfontosabb átkelőhelyén épített hajóhidat is felégették. Ez utóbbi akciójuk azt eredményezte, hogy az oszmán hadsereg felvonulása szempontjából létfontosságú híd még augusztus végén sem készült el újra, mint ahogyan ezt elfogott törökök vallották.⁷⁰

⁶⁹ KJÁTIB CSELEBI 1916, 318; BANFI 1940, 152–153; ORTELIVS 2002, 209v; SUDÁR 2006, 1045.

⁷⁰ HATVANI 1859, 109–120; ILLÉSHÁZY 1863, 56–57; SZENTKLÁRAY 1885, 195–198; BÁNLAKY 1940, 290–294; CSOKARÉTI 1980, 59–61; TÓTH 2000, 299–300; ORTELIVS 2002, 169r–170r.

Mindezek alapján megállapítható, hogy a tizenöt éves háború időszakában a császári-királyi hadvezetés tagjai pontosan ismerték a Magyar Királyság folyóinak stratégiai szerepét, és lehetőségeikhez mérten ki is használták ezt. Ezeket figyelembe véve határozták meg ugyanis egy-egy hadjárat célját, szervezték meg a hadseregek utánpótlását, a rendelkezésre álló hajóhadat pedig a szárazföldi csapatok támogatására rendelték ostromok idején.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- ÁGOSTON–
OBORNI 2000
BANFI 1940
BÁNLAKY 1940
BEHRINGER 2010
BRACEWELL 1992
CSONKARÉTI 1980
CSORBA 1978
EICKHOFF 1956
GEÖCZE 1894
GÖMÖRY 1891
GRÜNFELDER 1974
HATVANI 1859
HAUSMANN 1983
- ÁGOSTON GÁBOR–OBORNI TERÉZ, *A tizenhetedik század története*. Magyar Századok. Budapest.
BANFI, FLORIO, Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai. *Hadtörténelmi Közlemények* 41, 143–156.
DOBERDÓI BÁNLAKY (BREIT) JÓZSEF, *A magyar nemzet hadtörténelme*. 14. rész. *A török hatalom hanyatlása*. Miksa, Rudolf és a Báthoryak háborúi 1567–1604. Budapest.
BEHRINGER, WOLFGANG, *A klíma története. A jégkorszaktól a globális felmelegedésig*. Budapest.
BRACEWELL, WENDY, *The Uskoks of Senj. Piracy, Bandity and Holy War in the sixteenth-century Adriatic*. Ithaca and London.
CSONKARÉTI KÁROLY, *Hadihajók a Dunán*. Budapest.
CSORBA CSABA, *Esztergom hadi krónikája*. Budapest.
EICKHOFF, RUDOLF und EKKEHARD, *Die Uskoken in der Adria. Ein Kapitel südeuropäischer Seegeschichte. Sonderdruck aus den Annales Universitatis Saraviensis*. Köln, Berlin, Bonn und München. 1956 Heft 3/4. 196–225.
GEÖCZE ISTVÁN, *Hadi tanácskozások az 1577-ik évben*. *Hadtörténelmi Közlemények* 7, 502–537., 647–673.
GÖMÖRY GUSZTÁV, *Esztergom vár bevétele 1595-ben*. *Hadtörténelmi Közlemények* 4, 462–481, 648–677.
GRÜNFELDER, ANNAMARIE, *Studien zur Geschichte der Uskoken*. Inauguraldissertation zur Erlangung des Doktorgrades der philosophischen Fakultät der Leopold – Frsanzens – Universität in Innsbruck. Innsbruck.
HATVANI (HORVÁTH) MIHÁLY, *Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból*. III. kötet (1553–1608) Pest.
HAUSMANN, FRIEDRICH, Ferdinand Graf zu Hardegg und der Verlust der Festung Raab. In *Domus Austriae. Eine Festgabe Hermann Wiesflecker zum 70. Geburtstag*. Hrsg. HÖFLECHNER, WALTER–MEZLER–ANDELBERG, HELMUT J.–PICKL, OTHMAR. Graz, 184–209.

- ILLÉSHÁZY 1863 *Illésházy István nádor följegyzései 1592–1603.* Közli: KAZINCZY GÁBOR. Pest.
- ISTVÁNFFY 2009 ISTVÁNFFY MIKLÓS, *Magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában.* Reprint. Budapest.
- KEEGAN 2002 KEEGAN, JOHN, *A hadviselés története.* Budapest.
- KECSKÉS 1984 KECSKÉS LÁSZLÓ, *Komárom, az erődök városa.* Budapest.
- KENNEDY 1992 KENNEDY, PAUL, *A nagyhatalmak tüündöklése és bukása. Gazdasági változások és katonai konfliktusok 1500–2000.* Budapest.
- KELENIK 1998 KELENIK JÓZSEF, *Tata helye és szerepe a végvári rendszerben a 16. század utolsó harmadában.* In *Tata a tizenötéves háborúban. Annales Tataienses I.* Szerk. FATUSKA JÁNOS–FÜLÖP ÉVA MÁRIA–IFJ. GYÜSZI LÁSZLÓ. Tata, 59–76.
- KELENIK 2005a KELENIK JÓZSEF, *Lazarus von Schwendi emlékiratai a török elleni védelmi rendszer magyarországi kiépítéséről (1576).* *Századok* 139, 969–1009.
- KELENIK 2005b KELENIK JÓZSEF, *Egy végvidék születése. A Kanizsa ellen vetett végek kialakulásának története 1600–1601.* In *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére.* Szerk. HAUSNER GÁBOR. Budapest, 311–358.
- KENYERES 2002 KENYERES ISTVÁN, *A végvári és a mezei hadak élelmezési szervezete a XVI. században.* *Fons* 9(1–3), 163–202.
- KJÁTIB CSELEBI 1916 Kjátib Cselebi fezlíkjéből. In *Török történetírók.* III. kötet (1566–1659). Fordította: KARÁCSON IMRE, sajtó alá rendezte: SZEKFŰ GYULA. Budapest, 200–388.
- MARKÓ 2003 MARKÓ ÁRPÁD, *II. Rákóczi Ferenc csatái. Válogatott tanulmányok.* Budapest.
- MÜLLER 1901 MÜLLER, JOHANNES, *Der Anteil der schwäbischen Kreistruppen an dem Türkenkrieg Kaiser Rudolf II. von 1595 bis 1597.* In *Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben und Neuburg.* Achtundzwanzigster Jahrgang, 155–262.
- ORTELIUS 2002 ORTELIUS, HIERONYMUS AUGUSTINUS, *Chronologia oder Historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen in Ungarn auch in Siebenburgen von 1395.* Nürnberg, 1602, Reprint: Győr.
- PÁLFFY 1996 PÁLFFY GÉZA, *A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig.* *Történelmi Szemle* 38(2–3), 163–217.
- PÁLFFY 1997 PÁLFFY GÉZA, *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században.* *Történelmi Szemle* 39 (1997: 2. sz.) 257–288.
- PÁLFFY 2000 PÁLFFY GÉZA, *Európa védelmében. Haditérképészet a Habsburg Birodalom magyarországi határvidékén a 16–17. században.* Pápa.

- PECSEVI 1916 Pecsevi Ibrahim tarikhjából. In *Török történetírók*. III. kötet (1566–1659). Fordította: KARÁCSON IMRE, sajtó alá rendezte SZEKFÚ GYULA. Budapest, 71–193.
- PERJÉS 1979 PERJÉS GÉZA, *Mohács*. Budapest.
- RÁCZ 1989 RÁCZ LAJOS, A középkor és a kora újkor éghajlattörténetéről. *Agrártörténeti Szemle* 31(1–4), 118–147.
- RÁCZ 2001 RÁCZ LAJOS, *Magyarország éghajlattörténete az újkor idején*. Szeged.
- RÉTHLY 1962 *Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1700-ig*. A feljegyzéseket feldolgozta: RÉTHLY ANTAL. Budapest.
- RÓKAY 1991 RÓKAY PÉTER, A szerbek betelepülése Magyarországra a XV. században. In *A szerbek Magyarországon*. Szerk. Zombori István. Szeged, 51–63.
- SCHMEDES 1914 SCHMEDES, KURT VON, *Zur Geschichte der Donauflotte. Sonderabdruck aus den „Mitteilungen aus dem Gebiete des Seewesens.“* Wien.
- SEIDEL 1998 SEIDEL, RENATE, *Die Grafen von Mansfeld. Geschichte und Geschichten eines deutschen Adelsgeschlechts*. Egelsbach-Frankfurt an Main–München–Bremen–New York.
- SUDÁR 2006 SUDÁR BALÁZS, Kanizsa 1601. évi ostroma török szemmel. *Hadtörténelmi Közlemények* 118, 1025–1058.
- SZENTKLÁRAY 1885 SZENTKLÁRAY JENŐ, *Dunai hajóhadak története*. Budapest.
- THALLÓCZY 1896 THALLÓCZY LAJOS, Gabelmann Miklós császári hadi történetíró emlékezete. *Történelmi Tár*, 577–645.
- TÓTH 2000 TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ, *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*. Szeged.
- TÓTH 2004 TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ, Esztergom 1594. évi sikertelen ostroma. In *A végvári dicsőség nyomában. Tanulmányok Balassi Bálintról és koráról*. Szerk. KISS GÁBOR FERENC és KRUPPA TAMÁS. Szeged, 7–25.
- UNGNÁD 1986 UNGNÁD DÁVID, *Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai*. Ford. KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ. Budapest.
- R. VÁRKONYI 1995 R. VÁRKONYI ÁGNES, A párbeszéd esélyei. (A végvárrendszer-kutatások humánökológiai megközelítéséről). In *Végvár és környezet*. Szerk. PETERCSÁK TIVADAR–PETŐ ERNŐ. *Studia Agriensia* 15. Eger, 7–31.
- VERESS 1910 VERESS ENDRE, Buda és Pest 1602–1603-iki ostroma. *Hadtörténelmi Közlemények* 11, 52–79.

